

VARIA

Bibliopolium

Kókai-Nagy Viktor (szerk.): *Heródes*.

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, Josephus Kutatóintézet,
Komárom 2022, ISBN 978-80-8122-436-2, 164 old.*

Ez a tanulmánykötet az ókori történelem egyik jól ismert uralkodójának, Nagy Heródes zsidó királynak az alakját eleveníti fel tudományos igényvel, szellemesen, olykor pedig szórakoztatóan. A kötetben megszólaló magyar, cseh és német kutatók páratlan betlehemest hívnak életre, s ahogy egyre közelebről nézük ezt a betlehemest, rádöbbenünk, hogy Heródes alakja lényegében ismerős ismeretlen.

A tíz tanulmányt felölelő konferenciakötet igazi kincsesbánya. Kaleidoszkópszerűen mutatja meg a Kr. e. 37–4 között uralkodó Nagy Heródes királyportréját. A kötet szerkesztője úgy rendezte sorba a tanulmányokat, hogy azok előbb az uralkodó életének ismerősebb vonatkozásairól nyújtanak részletesebb képet, hogy azután az interdiszciplináris vizsgálat által egyre ismeretlenebb és rejtettebb területekre vezessenek. Megállapíthatjuk, hogy az interdiszciplinaritás elkerülhetetlen egy olyan történelmi személyiségről szóló diskurzusban, akinek egész pályafutását a határegzisztencia szervezi: edomita származású, római polgárjogot nyert zsidó király, akinek a filo- és antiszemita Janus-arca

a világhírű építész és az alattvalóival jótékonykodni is tudó despota hübriszt tükrözi. Heródes a rómaiak és a nők igájának végzetes intimitásában, a lojalitás és a hatalomvágy malomkövei között járja a nimbusz és az önpusztítás haláltáncát.

Jelzésértékűnek tekinthetjük a konferencia és a kötet címadásának szűkszavúságát, amelyből elmarad a „Nagy” jelző. Ez kísérlet arra, hogy a kortárs

* A könyvismertetés a *Theologiai Szemle* 2024/1. számában jelent meg. A másodközlés lehetőségét ezúttal is köszönjük dr. Bóna Zoltánnak, a folyóirat főszerkesztőjének.

receptióesztétikának megfelelően az olvasót egyre inkább ráhangolja az alteritás szerepére: ne csak szemlélje a betlehemes, hanem keresse a bevonódás réseit, és a tanulmányok által felvetett kérdéseket továbbgondolva lépjen ki a „Nagy” által szimbolizált sematikus értelmezésekből.

Említésre méltó a kötet lábjegyzeteinek gazdagsága. Igazi csemegének számítanak a bennük közölt adalékok, amelyek a színpalak mögé rejtett világ iránti kíváncsiságot fokozzák.

A tanulmányok sorát Pecsuk Ottó *Máté Heródes képe és a patrisztikus visszhangok* című írása nyitja meg. Ismeretes, hogy az utókor Máté evangéliumának köszönhetően őrzi ma is elevenen emlékezetében Heródes alakját. A bibliai tudósítás, ahogy azt a tanulmány is bemutatja, az irodalmiság, történetiség és teológia triumvirátusi kohójában született, ezért felelősségünk, hogy az értelmezés folyamatától egyiket se idegenítsük el.

Kustár György *Heródes Messiás* című tanulmánya tovább vezeti innen a színpalot és kihívás elé állítja azt az elképzelést, amely szerint Heródes király a maga grandiózus megvalósításaival kívánta bekapcsolni a zsidóságot a hellenisztikus római oikoumené szellemi vérkeringésébe. A tanulmány kulcskérdése: vajon Heródes templómépítési programjában nem játszott-e nagyobb szerepet a kor messianisztikus váradalma? A lehető legváltozatosabb ókori szövegek párbeszédbe vonása lendületet és dinamikusságot ad a tézis kibontásá-

nak. A tanulmányból az derül ki, hogy Heródes a pax romana haszonélvezője abban az értelemben, hogy a római lojalitás leple alatt olyan kegyes tettekre szánja rá magát, amelyeket aligha lehet csupán a hellenizációs törekvések bizonyítékainak tekinteni. Az uralkodó feltűnően ügyel a kultusz folytonosságára. Ennek fenntartására jelentős számú fürdőhelyet létesített, és papokat építéseknek taníttatott ki. Mindezek az önmagát messiássá stilizáló uralkodói ars poeticával hozhatóak összhangba. Így válik ő ígéretet beteljesítőjévé, hiszen uralkodása békét hozott, felhalmozott vagyona Istentől való megajándékozottságát tükrözi, a templómépítést jelek követik. Észleljük, hogy személyében a legitimáció új formái valósulnak meg: az elvégzett munka kegyes színezetűvé teszi őt, Salamonnál is nagyobb tettei messianisztikus királlyá kenik fel, s ilyen módon a dávidi dinasztia méltó riválisává lép elő.

David Cielontko *Heródes, a zsidók és ellenfelei* című tanulmánya is arra szólít fel, hogy óvatosan és körültekintően vizsgáljunk a Josephus által bemutatott Heródeshez. A tudományos kutatásban mára már kiforrott kritikai szemlélet szerint Heródes alakja sokkal inkább tekinthető az antik zsarnok mintá jegyeit hordozó irodalmi kompozíciónak, mint tényszerűen történeti királyportrénak. Josephus elfogultsága a vallási és politikai elitből származó ellenfeleinek korabeli kritikájától átitatott, s így aligha mentes a propagandisztikus céloktól. De ki is volt valójában Heródes? És

milyen célt szolgálna rehabilitációja? David Cielontko, akárcsak a kötet többi szerzője, meggyőző élelátással sorakoztatja fel mindazokat a forrásokat, amelyek a legtöbb kétséget kizárva bizonyítják, hogy Heródes mind személyes életében, mind a nyilvánosság előtt zsidóként kívánt megmutatkozni. De a szerző ennél is tovább megy, amikor számos példával támasztja alá, hogy Heródes a zsidók királyaként minden zsidó pártfogójának, jótevőjének (euergetizmus) tekintette magát. Építkezéseivel jelentős bér munkát teremtett királyságában, és az újjáépített városok új kereskedelmi lehetőségeket nyitottak meg a lakosság előtt.

Hodossy-Takács Előd *Heródes gazdaságpolitikájáról* című tanulmánya éppen a fentebb említett gazdasági egyensúlyra való törekvésekről nyújt átfogó képet, amikor elénk tárja Heródes gazdaságpolitikai virtuozitását.

Összességében a kötet első fele azt emeli ki, hogy Heródes zsidósághoz való viszonyulását nemcsak edomita származása teszi problematikussá, hanem az a fajta spirituális pluralizmus is, amely a második templom judaizmusát jellemezte. A Heródes-kritikát éppen emiatt nem tekinthetjük általánosnak a zsidóságon belül. Számolnunk kell azzal, hogy voltak olyanok is, akiknek hangja nem maradt fenn számunkra, és akik a kulturális emlékezetünkbe zárt zsarnok Heródesről reálisabb, kedvezőbb megítélést nyújtanának. Ebben az értelemben Heródes kritikai rekonstrukciója valóban a valóság és a szegre-

gált hangok és források rehabilitációját jelenti.

A következő két tanulmány Heródes köztudatban megrögzült őrültségének és esztelen kegyetlenkedéseinek néz utána. Kószeghy Miklós *Heródes, egy beteg zseni Freud beverőjén?* és Karasszon István *Tényleg megőrült Nagy Heródes?* című tanulmánya a pszichohistória korszerű, ám bizonyos fenntartásokkal elfogadott módszertanával kívánja kiegészíteni az eddigi kutatást. Mivel az emberi természet legjobban a krízishelyzetekben válik tanulmányozhatóvá, Heródes valódi kuriózumnak számít a pszichoanalízis számára. A lelki portré két fontos szegmense: az ő gyermekkorából ismert, komplexuselméleteket amortizáló kiválasztottsági tudata, valamint a Mariamné iránti heves, szerelem-gyűlölet érzelmei. Utóbbi aspektus ugyan paranoiás jellegű, téveszmékkel átszőtt Othello-szindrómát sugall, a diagnosztikát viszont aligha tekinthetjük megnyugtatónak a hasmoneus származású második feleségének, Mariamnének vitatható ártatlansága miatt.

A kötet következő négy tanulmánya egységet képez abból a szempontból, hogy Heródes magánjellegű és közéleti kapcsolatainak szövevényes szálaira adott reflektálásokat tartalmaz.

Zsengellér József *Egy rém rendes család. Heródes és „samaritánus” felesége, Malthaké* című tanulmánya Josephus sokatmondó hallgatásait boncolgatja. Mi az oka annak, hogy kevés érdeklődést tanúsít Malthaké samáriai származása és a vele való királyi frigyből származó trónö-

rökösük iránt, holott jól ismert e nép iránti ellenszenvé?

Kókai-Nagy Viktor *Heródes és Octavianus* békéje című tanulmánya megfelelően érzékelteti azt az állítást, hogy a történelem nem pusztán emberek cselekedeteinek sora. Heródes esetében azt látjuk, hogy a zavarossá vált vizek kimondottan kedveztek neki, és olyan tettekre készítették őt, amelyek még az új császárt, Octavianust is csodálkozásra indították: „...legyen neki is olyan jó barátja, mint Antoniusnak volt”.

A következő tanulmány Linda-Marie Günther tollából származik: *A hasmoneus Alexandra – valóban az új királynal, Heródeszel szembeni ellenállás integrációs alakja?* Ez szorosán fűződik a Kókai-Nagy Viktor által említett Kleopátra-szálhoz. Az utolsó hasmoneus nők sorsa tragikusan ért véget. Visszafele nézve az eseményeket ők lehettek volna azok a kulcsfigurák, akik lerövidíthették volna Heródes haláltáncát, de nem sikerült felnőniük ehhez a feladathoz. Intrikáik és szervezkedéseik nem voltak hatékonyak, csupán arra voltak elegendők, hogy őrületbe kergetssék az uralkodót.

Végül Benedikt Eckhardt egy konstruktivista Heródes-kutatásra való kitekintéssel zárja a kötetet, jelezve, hogy a kaleidoszkóp forgatása még nem ért

körbe. A *Nagy Heródes mint Antiochos redivivus Josephus és az apokrifok értelmezésében* című tanulmány a Heródes-kép hagyománytörténeti vitájához kapcsolódik azzal a javaslattal, hogy Heródes király saját országában idegen uralkodóként, Antiochus redivivusként jelenik meg. Benedikt Eckhardt hipotézise szerint Josephus előbb átveszi az antiochusi üldözés reminiszenciáit, később pedig kiegészíti azt a türannoszokhoz kapcsolódó klasszikus elemekkel. Ezáltal megszűnik az eszkatologikus tartalom, és Heródes a görög és zsidó mérték szerint is türannosszá válik.

A kötetet ajánlom azoknak, akik általános műveltségüket kívánják gyarapítani, illetve mélyebben érdeklődnek Heródes kortárs recepciója iránt. Emellett ajánlom azoknak a lelkipásztoroknak, akik a karácsonyi ünnepkör homiletikai előkészítésén fáradoznak. Olyan forrás ez a kötet, amely arra inspirál, hogy szokjunk le a sablonos prédikálásról, és helyette nagyobb igényességgel és mélyebb érdeklődéssel kutassuk azt a kort is, amelyben Jézus megszületett. Így járulhat hozzá jelen kötet is az egyház igehirdetésének frissességéhez.

Éles Éva